

Gazdálkodási minták – kapcsolatháló – közösségi norma. Egy kapitalizálódó falu agrárlakosságának társadalmi kötelékei

Jelen tanulmány egy dél-zalai falu (tágon értelmezett) agrárlakosságának vizsgálatán keresztül keres választ arra, hogy a foglalkozásszerkezet 20. századi radikális megváltozása az egyének által választható értékrend és a közösségi jelleg milyen átalakulásához vezetett. A paraszti, munkás, vállalkozói és egyéb minták egymással összefonódva, bár eltérő hangsúllyal, a különböző korszakokban mindvégig jelen voltak/vannak, s nemcsak egyéni, illetve családi stratégiákban, hanem a reciprok, piaci és redisztributív viszonyokat mindvégig magába foglaló kapcsolathálón keresztül a „több lábón állást” előtérbe helyező közösségi norma szintjén is. A falu viszonylagos kontinuitása ezért éppúgy a 20. századi folyamatok részének tekinthető, mint a társadalom egészének alig egy nemzedéknyi idő alatt való átformálódása.

Az 1989-es rendszerváltást követően a kárpótlási, szövetkezeti átmeneti és egyéb földtörvények eredményeként oly módon alakult át az agrárium szerkezete, amely részben a szocialista mezőgazdaság berendezkedését őrizte meg, részben pedig a kapitalista magángazdálkodáshoz való visszatérés lehetőségét biztosította, a kollektivizálással félbeszakadt stratégia, sőt életmód újrakezdésének reményét keltette. Ugyanakkor a rendszerváltás előtti mintegy fél évszázad alatt átrendeződött a társadalom, új életmódminták jelentek meg, illetve terjedtek el, és a mezőgazdasági technika is jelentős fejlődésen ment keresztül. A mai, modern eszközök és módszerek az új kapitalista áruterelésre berendezkedett gazdasági struktúrában sok tőkét és – intenzív kultúrák hiányában – nagy területeket igényelnek. Ezek a legtöbb család számára elérhetetlenek, korszerűtlen eszközökkel, módszerekkel és kevés földön pedig nem lehet a megváltozott életmódbeli igényeket kielégíteni. Mindez egy sor kérdést vet fel:

- Az egyének, illetve családok gazdálkodási stratégiáinak milyen és hányféle választható *mintája* van ma, és ezek hogyan realizálódnak?
- A minták közötti egyéni választásoknak a kényszerúségek mellett milyen kötelező közösségi *normák* szabnak határt, és ezek miként valósulnak meg?
- Milyen mértékű *folytonosság* figyelhető meg a minták és normák terén a 20. században gyors egymásutánban bekövetkező korszakváltások, az egész társadalom átformálódása ellenére? Miben érhető tetten a hagyományozódás folyamata, milyen mértékben alakulnak ki generációk közötti különbségek?
- Mindezeket a mintákat és normákat milyen lokális *kapcsolatháló* terjeszti és működteti? A kapitalizálódó falvakban a piaci viszonyok mellett milyen szerep jut a helyi társadalmi intézményeken alapuló reciprok és redisztributív kapcsolatoknak?

Ezekre a kérdésekre kerestem a választ többek között egy dél-zalai faluban, Muraszemenyén. A 2001 októbere és 2003 szeptembere között végzett kutatás során – amellyel, hogy igyekeztem megfigyeléseket végezni és foglalkozástól függetlenül a falu minél több lakóját megismerni – a hólabdaelv alapján valamennyi önállóbb gazdálkodócsaládhoz eljutottam, melyek tagjaival lehetőleg több félig strukturált, gazdaság szerkezetre, gazdaság-, családtörténetre és életútra vonatkozó interjút készítettem.¹

A négy részre tagolt Muraszemenye lakossága fél évszázada csökken, lakónépessége 2002 végén 652 fő volt. A falu környezeti és urbanizációs szempontból átlagosnak tekinthető, ugyanakkor bizonyos adottságai kedvezőtlenül érintik az agrárnépességet. Ez elsősorban a földrajzi viszonyokból következik: az egyébként is szűk, 1613 hektáros határt sok helyütt erdők és árterek borítják, és a mezőgazdaságra alkalmas talaj is gyenge minőségű. Egyedül a szőlőtermesztéshez adottak jó feltételek. A falu viszonylagos elzártságát a jelenleg is rossz közlekedés és a piacot, munkalehetőséget kínáló városok távolsága eredményezi.

Rövid 20. századi történet

1945 előtt, a korai kapitalizmus korában Muraszemenye lakosságának nagy része törpebirtokos vagy agrárproletár (summás, napszámos, részesmunkás, uradalmi és egyéb cseléd) volt. A mezőgazdaságban az állattartás (szarvasmarha, ló, sertés, tej és tojás eladása), illetve a szőlő- és bortermeles hozhatott nagyobb hasznot. A körülmények tehát nem a paraszti életmód konzerválódásának irányába hatottak, hanem a földszűke miatt a – helyi viszonyokhoz mérten – nagyobb tőkével rendelkező gazdák intenzívebb, árutermelő állattartásra törekedtek, a földnélküliek és törpebirtokosok pedig munkaerejüket szabad áruba bocsátották. Ugyanakkor az önellátás eszménye továbbra is erősen hatott, fontos maradt a több lábbon állás, és – az elmaradott agrotechnika ellenére – az állatok kiemelkedő törkeértéke mellett a földhöz is változatlanul ragaszkodtak (például a munkások, agrárproletárok célja is a földszerzés, illetve a gazdaság fejlesztése volt). Tehát a kapitalista piac által már széles körben integrált gazdasági tevékenység mögött a paraszti minta is elevenen élt, és anyagi tőke, eszközök hiányában a kapcsolati tőke fontossága és ezáltal a közösségi jelleg is erősebb maradt. Ezen értékrend lassú megbomlása azonban a lényegesen nagyobb jövedelmet hozó zalai olajbányászat 1937-es megalapozásával, ezáltal a falubeliek fokozatos iparba áramlásával és a kétlakiság terjedésével egy évtizeddel korábban megindult, mint az ország falvainak többségében. Az ipari és mezőgazdasági munkásság szükségletei révén az önellátásra berendezkedett és csak fölösleget értékesítő családokat is nagyobb fokú árutermelesre serkentette, kialakítva ezáltal a mezőgazdasági termékek belső piacát, és ez a paraszt-munkás réteg az innovációt is elősegítette.

Az 1945-ös földosztás csupán a kétlakiak számát növelte, az olajipar ekkor már mind több lakost csábított magához. A fordulat éve után az országszerte általános intézkedések, a beszolgáltatás, a kulákprés, az ipari ágazatokba való terelés és a kollektív szektor kialakítása mellett a titói Jugoszlávia miatt 1948-ban kialakított határsáv is sújtotta a helybelieket, ami felgyorsította a mezőgazdasági dolgozók arányának további csökkenését.

A második kollektivizálás után, az 1960-as években megfordult a foglalkoztatottak aránya, a mezőgazdaságból megélő lakosság kisebbségbe került. A növekvő, ingázó és

kétlaki életmódot folytató ipari népesség nemcsak a környék üzemeiben talált állást, hanem mind többen jártak el az ország távoli vidékeire dolgozni (például a zalai „olajosokra” tapasztalatuk miatt szükség volt az ekkor megnyíló alföldi olajkutaknál is).

Az 1959–1992 között működő téeszben, illetve a kisüzemi gazdaságokban is az állattartás dominált, azonban az ágazat súlya fokozatosan csökkent, a korábban nagy jelentőségű tehéntartás az 1980-as évek második felében szinte teljesen megszűnt. A szőlő mint kiegészítő gazdaság – szemben sok más vidékkel – nem vált a jólét biztosítékává.

A háztáji és kiegészítő gazdaságok kontinuitást teremtenek a szövetkezeti korszak előtti és utáni magángazdálkodás között, bennük egyfelől tovább élt a paraszti gondolkodás, hiszen több lábon állásra törekedtek; korlátozott mértékben továbbra is ellátták önmagukat (főleg állati eredetű termékekkel); a „hagyományos” kézi munkákat (például a trágyahordást, vetést, kapálást, kukoricatörést) is sokszor viszonzossági alapon, egymás között oldották meg, és a traktorral végzendő munkákat is mind többen „maszekokra” bízták, tehát a téeszről bizonyos mértékben függetlenül tovább élt egyfajta „háztáji paraszti közösség”. Ugyanakkor megindult egy ellentétes folyamat: az 1968-as, majd az 1981–1982-es gazdasági reformok hatására mind többen fogtak specializált, innovatív, piacorientált vállalkozásba háztáji vagy kiegészítő gazdaságuk keretében (sertés-, marhahizlalás, csirketelep, nyúltenyésztés, zöldségtermesztés, szőlő- és bortermeles, a „maszek” traktorosok szolgáltatásai).

Az 1989-es rendszerváltás után a lakosok az országos tendenciákhoz hasonlóan tömegesen váltak munkanélkülivé, a kutatás idején arányuk a falusi átlagnak megfelelően alakult: ekkor is sokan éltek különböző segélyekből, családi pótlékból, közmunkákból (például iskolafelújítás, az egykori laktanya szociális otthonná alakítása, a Szlovéniába vezető autópálya Muraszemenyén áthaladó szakaszának megépítése). A faluban 2002-ben öt üzletet és négy vendéglátóhelyet tartottak fenn, jogi értelemben összesen tizennyolc vállalkozás volt. A falusi turizmussal még csak kevesen próbálkoznak. A térség felszámolt üzemeinek helyén nem vagy alig jöttek létre új cégek, az ingázók nagyrészt azoknál a vállalatoknál dolgoznak, amelyek túléltek a rendszerváltást (például a dobri faüzem, a nagykanizsai izzógyár), vagy pedig távoli dunántúli településekre kénytelenek heti rendszerességgel eljárni.

A faluban 1992-ben meginduló termelőszövetkezeti felszámolás és földrendezés során a jogosultak többsége kihasználta az öröklés, részaránytulajdon és kárpótlás adta lehetőséget. Viszonylag gyorsan megszilárdult a birtokstruktúra, és az akkor induló kisüzemi gazdaságok nagy része máig működik. A földeket értékesítés helyett inkább bérbé adják, főleg az idősebbek vagy a komolyabb gazdálkodásra rá nem érő családok, de többnyire ők is legalább egy „háztáji” területet fenntartanak saját használatra. A legjelentősebb bérlő egy helyi szántóföldi növénytermesztő kft. és egy közeli városban élő vállalkozó. A 2000-es általános mezőgazdasági összeírás idején a cég mellett 174 magángazdaság volt a faluban. 2002 őszén 138 őstermelőt tartottak számon, és három kisüzem volt jogi értelemben vett családi gazdaság. A mezőgazdasági tevékenység napjainkig tartó jelentőségét mutatja, hogy különböző (népszámlálási adatokon, illetve a terepmunkán alapuló) számítások szerint a falu családjainak közel 96 százaléka gazdálkodik egyéb tevékenységei mellett.²

A korábban domináns állattartás tovább hanyatlott és drasztikusan háttérbe szorult; elsősorban az önellátást szolgálja. Ezzel szemben a szántóföldi növény-, elsősor-

ban a kukorica-, termesztés egyre nagyobb jelentőségre tesz szert, és mindinkább az országos, sőt a nemzetközi piac igényeit látja el, miközben a szőlészet és a borászat a minőségi árutermelés irányába kezd fejlődni.

Gazdálkodási minták

A mai gazdaságok osztályozása „kuszaságuk” miatt igen nehéz. A termelési feltételek (föld, munkaerő, eszköz, tudás)³ nem igazítanak el a különböző specializálódási lehetőségek miatt, a kétlakiság megkülönböztetése – mint alább kiderül – szintén nem mérvadó. Ezért a gazdaságokat a szakirodalom⁴ és a tereptapasztalatok együttes figyelembevételével a *paraszti* és *vállalkozói minták* oppozíciója alapján osztályoztam:

Paraszti minta

önellátás eszménye
a cél a kiadáscsökkentés
termelési feltételek haszonértéke
több lábbon állás
kockázatkerülés
reciprok kapcsolatok kialakítása
önállóságra való törekvés

háztartásgazdaság

a tudás családon belül öröklődik

szervezetektől való függetlenség

Vállalkozói minta

árutermelésre való törekvés
a cél a jövedelemszerzés
termelési feltételek tökéértéke
specializálódás
kockázatvállalás
piaci viszonyok követése
tényezők kívülről való biztosítása
(például földbérlet, bérmunka fogadása)
a háztartás és a vállalkozás szétválasztása
szakképzettség, szakirodalom olvasása
szervezeti tagság (agrárkamara, gazdakör stb.)

Ritkán érvényesül tisztán az egyik vagy a másik minta, többnyire keverednek a generációk eltérő szemlélete, a családtagok különböző státusa és nemritkán az egy gazdaságban meglévő különböző háztartások miatt. A kétféle minta alapján a kisüzemi gazdaságok három csoportja különíthető el: a paraszti gazdaságok, a parasztvállalkozások és a vállalkozások.

Paraszti gazdaságok

A paraszti mintát követi a gazdaságok körülbelül kilencven százaléka, hiszen a 2000-es összeírásban számba vett 174 magángazdaság nagy része a kapitalista kor „háztáji” gazdaságainak széles csoportjába sorolható,⁵ melyek az 1960-as évek árutermelésre még nem törekvő háztáji gazdaságainak hagyományához tértek vissza azok után, hogy egy jó részük az 1970–80-as években az árutermelés különböző formáival próbálkozott. Ők

tehát ma is többnyire csupán néhány száz négyszögöles területet használnak az esetleg bérebe adott földjük mellett. Nagyrészt kukoricát, esetleg gabonát természetnek takarmánynak, általában baromfit és egy-két disznót tartanak. Takarmánnyal, állati eredetű termékekkel (hús, tojás stb.), zöldséggel és gyümölcssel, valamint a legtöbb esetben házi borral és gyakran a saját erdőből kitermelt tűzifával látják el magukat, vagy esetleg a fölösleget helyben értékesítik. A termelést csak részben végzik önállóan, gazdaságuk legfeljebb kisgépekkel (kapáló-, kaszálógéppel, netán csettegővel) van felszerelve, és többnyire csak egy-két nyugdíjas családtagot foglal magában. Az önállóan és a nem nyugdíjas korúak esetében részidőben elvégzett munka esetükben főleg a kézimunkákat, a kézzel való vetést, kapálást, esetleg a trágyahordást és főként a kukoricatörést vagy a gépi kapálást foglalja magában, a többi munkát, főleg a talaj előkészítését és a betakarítást szolgáltatókra bízák. Tehát ezek a kisüzemek nemcsak szemléletük, hanem módszereik okán is a paraszti gazdálkodás maradványainak tekinthetők.

A paraszti gazdaságok komplexebb formáinál – melyekre mindössze hat példa van a faluban – az önálló munkavégzés sokkal jelentősebb, mint a fenti esetekben, mivel saját traktorjuk, ekéjük, tárcsájuk, sorhúzójuk stb. van, ami viszont csupán a nagyobb mértékű önállóságot hivatott biztosítani. Ugyanakkor a még mindig alacsony fokú gépesítés miatt fontos a kölcsönzés, illetve a kézzel és gyakran kölcsönös segítséggel végzett szántóföldi munka. Ezeket a gazdaságokat is részidőben üzemeltetik. A traktoros munkákat a férfiak, a kézimunkákat férfiak és nők egyaránt, az állatok gondozását pedig elsősorban a nők végzik. Ha külső munkaerőre van szükségük, szolgáltatás helyett inkább kölcsönmunkát vesznek igénybe, amit például traktoros munkával viszonznak. Ők egyedül a gabona aratását kénytelenek pénzért elvégeztetni. Az általuk megművelt egy-hét hektáros szántóföldön több lábon állásra törekedve kukoricát, búzát, árpát, krumplit, takarmányröpát stb. természetnek. Ezek a növények nagyrészt az állatok (hízók és szárnyasok, egy esetben lovak), kisebb részben a családtagok táplálékául szolgálnak. Ugyanúgy látják el tehát magukat, mint korunk „háztáji” gazdaságai, illetve mindez kiegészül még egyes esetekben maguk termelte vetőmaggal, saját erdőből kitermelt épületfával és házilag készített eszközökkel. Egy részük csak önellátó, mások pedig már viszonylag rendszeresen adnak el fölösleges terményt, állatot, tojást stb. A „háztájikhoz” hasonlóan vegyszert, műtrágyát, tápot csak kis mennyiségben használnak, nem tagjai szervezeteknek, ritkán olvasnak szaklapokat, nincs szakképzettségük, tanfolyamokra sem jártak; a szükséges tudás ma is a családon belül öröklődik. Feltűnő, hogy a hat komplexebb paraszti gazdaságból ötben is a fiatalabb középgeneráció irányít, tehát esetükben a módszer, a technikai tudás és a szemlélet továbbörökítése is megtörtént bizonyos fokig. Ugyanakkor hárman is még az 1980-as években vették traktorjaikat, s egyre fokozottabban bekapcsolódtak az árutermelésbe is, csupán a szocialista piac összeomlása után tértek vissza a kizárólagos önellátáshoz.

Tehát a paraszti gazdaságok „háztáji” és komplexebb formáira egyaránt jellemző a rendszerváltás utáni visszaparasztosodás, az (ismét) „megszakított polgárosodás” (Szelényi 1992:76–77).

Példa

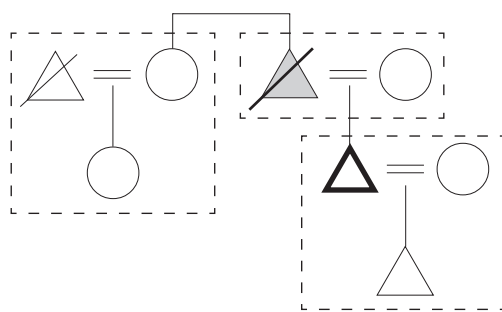
Az alább bemutatott, komplexebb gazdaságot fenntartó család a kollektivizálás előtt közel hét katasztrális holdat művelt, és két lovat, tehenet, valamint disznókat tartott. Az önellátás mellett rendszeresen adtak el hízót, malacot, csikót, tejet és tojást. A gazdálkodásban a mai gazda⁶ olajosként dolgozó apja és anyja is részt vett. Az apa 1922-ben született Muraszemenyén, az anyja pedig 1929-ben egy körülbelül 25 km-re fekvő faluban, és ottani földjeit házassága után eladta testvéreinek. A mai gazda nővérei 1949-ben és 1952-ben születtek, a mai gazda pedig 1955-ben.

A kollektivizálás után a családból senki nem lépett be a téeszbe. A mai gazda apja mindvégig az olajiparban dolgozott, ő maga pedig az általános iskola elvégzése után kezdetben asztalosként helyezkedett el egy közeli városban, majd vízügyi alkalmazott lett. Mindkét nővére megházasodva városba költözött. A háztáji gazdaság feladatait anyja mint szövetkezeti alkalmazott látta el: ő végezte el a szántóföldi kézi munkák java részét (például többnyire ő vetett), és tehenet, borjakat nevelt. Ekkor már csak önellátás céljából tartottak disznót, és a tehéntejből továbbra is túrót, vaját, aludttejet készítettek maguknak. A tej fölöslegét a tejcsermokban értékesítették. Az 1980-as évek elején a háztáji gazdaságban komolyabb innovációra is sor került: a mai gazda apja vásárolt egy traktort, ekét és tárcsát, ami által a férfiak munkája ismét nagyobb jelentőségre tett szert a család gazdaságában.

A mai gazda 1984-ben házasodott meg, és egy évre rá megszületett egyetlen fiuk. Felesége 1962-ben született, és tanulmányait követően egy közeli varrodában dolgozott.

A rendszerváltás után a mai gazda apja kapott örökséget és kárpótlási jegyeket, mivel a második világháborúban fogságba esett. Az így szerzett körülbelül hat-nyolc hektárnyi földből egy valamivel több mint egyhektáros (saját számontartásuk szerint két-holdas) tagot használ a család, a többit bérbe adják. 2002-ben a szántóföld egyik felén triticalét és árpat, a másik felén kukoricát és egy kevés krumplit termesztettek. A termést rendszerint az állatok takarmányozására fordítják, csak a krumpli egy részét szánják emberi fogyasztásra. Átlagosan három disznót, valamint kacsát és csirkét tartanak a család igényeinek kielégítésére, illetve a levágott disznó részeiből a távolabbi rokonok és segítő szomszédjaik is kapnak. Sem terményt, sem állatot, állati terméket nem adnak el. Mivel tehenet már nem tartanak, a tejtermékeket a boltból szerzik be.

A család három szomszédos portán él: az egyik házban a gazda idős anyja, a másikban a gazda feleségével és fiával, a harmadikban pedig a gazda süketnéma nagynénje és annak lánya lakik, aki anyját látja el, ezért nem dolgozik. Tehát a hat személyből egyedül a gazdának van

- A család gazdaságának irányító vagy leginkább meghatározó tagja
- A családi földtulajdon megszerzője
- A háztartás kerete

munkahelye, rajta kívül két nyugdíjast, két háztartásbelit és egy tanulót foglal magában az itt élő család.

A földet az 1980-as években beszerzett gépekkel apja 1995-ös halála óta a gazda műveli hétvégi szabadidejében, ugyanis hétfőtől péntekig egy közeli városban dolgozik, vízügyi munkásként. A fő munkaszezonokban (például betakarítás idején) szabadságot vesz ki a munkahelyén. A gépi feladatokat – a szántást, a tárcsázást és a kukoricaültetés maga készítette sorhúzóval való előkészítését – apjától, a kétkezi munkákat – a gabona vetését, a kapásnövények ültetését és a trágyakihordást – apjától és anyjától tanulta el. A gabonafélék vetőmagját és a műtrágyát boltban veszik meg, a vetésre szánt kukorica-szemeket viszont saját termésükből válogatják ki, a félretett csöveket a garázsajtó fölé lógatva szárítják ki. Vegyszert nem használnak, a család együtt – esetenként szomszédok segítségével – kapálja meg évente egyszer a kukoricát, majd egyszer töltögetik kapával. A kézi kukoricatörést is a család végzi el a szomszédokkal összefogva, ilyenkor (akárcsak a disznótorok alkalmával) a gazda nagykanizsai nővérei is eljönnek. A kukoricát góréban, a gabonát a padláson tárolják. Az állatokat a gazda felesége gondozza, aki ma már egész munkaidejében a gazdasággal és a háztartással foglalkozik, és idős, beteg anyósát is ellátja. Fiuk jelenleg Nagykanizsán tanul, a gazdálkodásban csak mellékes feladatokat lát el.

A család nem lépett be az agrárkamarába, nem járat szaklapokat, és egyik tagja sem végzett mezőgazdasági tanfolyamot.

Ez a család tehát nagymértékben visszatért egyfajta paraszti stratégiához: több lábon álló gazdaságuk kizárólag takarmánnyal és állati termékekkel, sőt kukorica-vetőmaggal való önellátásukat szolgálja; eszközöket is készítenek a maguk számára; a teljes mértékben szakképzetlen és hivatalos intézményektől független családtagok tudásukat szüleitől szerzik; a kézi munka és a társas munkák, a kölcsönösségen alapuló segítségnyújtások ma is nagy szerepet játszanak a föld művelésében.

Parasztvállalkozások

A paraszti gazdaságoknál komplexebb, az önellátás mellett már nem csupán főleg értékesítésére, hanem céltudatos, piacorientált és bizonyos mértékig specializált áruteremelésre is törekvő, tehát paraszti és vállalkozói mintákat egyformán ötvöző vegyesgazdaságok közé nyolc kisüzem sorolható. Ahogy a szocialista korszak háztáji gazdálkodóinak egyik típusát paraszt-munkásnak vagy utóparasztnek nevezték (Szelényi 1992:68), úgy ma ennek analógiájára paraszt- vagy protovállalkozókról lehetne beszélni.

Az önellátással párhuzamos specializáció különböző irányjai (kukorica, karácsonyfa termesztése, sertés, bika hizlalása, tejtermelés, méhészet) és az eltérő földméret (2–12 ha), a termelési feltételek eltérő eloszlása miatt sem alkotnak egységes csoportot. Többnyire jobban fel vannak szerelve gépekkel (ami a női szerepek leértékelődéséhez vezet), és ezért a szolgáltatás is nagyobb jelentőségre tesz szert. Viszont ők is valamennyien részmunkaidőben foglalkoznak a mezőgazdasággal, a paraszti gazdálkodókhöz hasonlóan látják el magukat (sőt egy esetben lisztet is őröltettek), elvégzik ugyanazokat a kézi munkafolyamatokat, ugyanolyan munkamegosztást követnek, hasonló kölcsönös kapcsolatokat alakítanak ki, nem tagjai semmilyen szervezetnek, és szinte egyik esetben sincs

szakképesítésük, nem olvasnak szakkönyveket, szaklapokat, tehát a tudás – a téeszben szerzett ismeretek mellett – az ő esetükben is a családon belül öröklődik. Ezzel szemben a szemléletmódot a fiatalok náluk már kevésbé veszik át, jobban érezhető generációs különbség: az idős szülők paraszti igényeivel szemben a fiatalok már a piac felé orientálódnak.

Példa

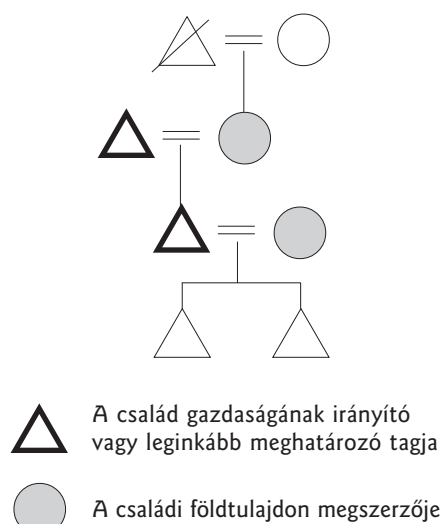
Az alábbi példa szól a legnagyobb és legtöbb agráreszközt birtokló gazdálkodócsaládról a faluban, melyben ezáltal minden egyéb muraszemenyei családhoz viszonyítva több tag foglalkozott a rendszerváltás óta a mezőgazdasággal.

A mai gazda szülei egy közeli faluban éltek, ahol 3,5 katasztrális holdon gazdálkodtak, míg feleségének a szülei Muraszemenyén 4,5 holdat műveltek. A mai gazda 1934-ben született, és hat elemi osztály elvégzése után „olajos” lett, miközben szülei gazdaságában is segített. Baromfit, disznót és tehenet tartottak, és az utóbbival szántottak, amit már akkor is elvégzett a mai gazda. Minden munkafolyamatot azonban nem tanult meg (például vetni), és a fiatalon elkezdett ipari munkája mellett nem is tekintette a gazdálkodást elsődlegesnek. Felesége 1942-ben született, így ő kevesebb tapasztalatot szerzett szülei gazdaságában.

A mai gazda 1960-ban megházasodva felesége családjához költözött, Muraszemenyére. A kollektivizálás után szülei, felesége és anyósa téesztagok lettek, míg apósa szintén „olajos” volt. Ő az olajipart elhagyva vízügyi dolgozó lett, majd a muraszemenyei bányában keresett megint újabb állást. Mikor a bánya a téesz tulajdonába került, két évre ő is téesztag lett, míg a bánya ismételt tulajdonváltás során egy osztrák vállalkozó kezébe nem került, aki a kavics fejtését gépesítve megvált a legtöbb bányásztól, így az itt leírt gazdától is. Ekkor visszament a téeszbe két hónapra, az önkéntesen vállalt korai nyugdíjba vonulásáig.

Egy lánya és egy fia született. Lánya egy közeli településre költözött, míg fia – aki 1964-ben született – otthon maradt, és az általános iskolát befejezve autószerelő lett. Mellette csak egy évig dolgozott a téesznel, majd az egyik zalai város városgazdálkodásánál vállalt munkát. Felesége (tehát a gazda menyéje) téesztag volt, de a szövetkezet kapcsolatai révén egy gyárban dolgozott.

A gazda olajosként és vízügyi dolgozóként hétfőtől péntekig nem volt otthon, és emellett másodállásokat is vállalt (például hétvégenként eljárt fűrészelni), ezért a háztáji gazdaságra nem sok ideje maradt. Azonban a legfontosabb munkálatokat így is ő végezte el, például elment a téeszhez a takarmány kiegészítése miatt bérletbe kaszálni, sőt a faluban elsőként ruházott

be egy Csepel traktorra háztáji gazdaságának fejlesztéséhez, 1970-ben. A traktorhoz ekét, tárcsát, boronát és egyebet is vett, valamint saját maga készített egy sorhúzó is, így elsősorban a föld kézi vetéshez, ültetéshez való előkészítését és a szállítást teljes mértékben maga végezte. Ezzel az eszközkészlettel mező- és erdőgazdasági szolgáltatást is vállalt egész Muraszemenyén. Apósa korán meghalt, fiának idejét vállalati állásai kötötték le, így a háztáji gazdaságban és a háztartásban fontos szerep jutott a család nőtagjainak, a gazda feleségének, anyósának és menyének. Disznót hizlaltak, kizárólag saját szükségletre, és két tehenet tartottak, melynek főlegesen tejét a tejcsarnokba vitték. A tehéntartással egy időre felhagytak, majd 1991-től ismét neveltek egy tehenet és később egy üszőt is, hogy az 1987-ben, illetve 1991-ben született unokáknak legyen tej.

A téesz fölszámolásának idején, 1992-ben két tagban papír szerint 6,5 hektár földet vettek birtokba a család női tagjai. A földterületből három hektárt részaránytulajdonként kaptak (a három nő egy-egy hektárt), a többi pedig a gazda anyósának és feleségének öröksége. Ezenkívül a gazda felesége kapott 3,8 aranykorona értékben egy erdőrészt is örökségként, amit az erdőgazdaság gondoz. A gazdának is járt szülei után örökség, ő azonban máig a szekrényben őrzi a jegyeket. A földön búzát, triticalét, árpát, kukoricát termelnek, melynek főlegését a környékbeli falvakban szokták eladni takarmányban szűkölködő családoknak. Korábban zabot is természetek, és a környéken értékesítették, ám a piaci viszonyok kedvezőtlen alakulása miatt felhagytak vele. A termények ma az állatok táplálékául szolgálnak, de az 1990-es évek végéig, a letenyei malom megszüntetéséig még lisztet is őröltettek maguknak búzából. Nagykanizsára már nem mennek őröltetni, mivel az üzemanyagköltségek miatt nem érné meg. A lisztet saját ételleik, például tésztafélék elkészítéséhez használták, kenyeret évtizedek óta nem sütöttek. Négy száz négy szögöles szőlőterületük csak a család csemegezőlővel és borral való ellátását szolgálja.

Az 1991-ben vásárolt tehenet teje és az abból készített túró és tejföl miatt tartották, ami saját szükségleteiket elégítette ki, a tehén borjait fölnevelve pedig minden évben adtak el vágómarhát a zalaegerszegi húsipari üzemnek. A tehenet 1999-ben eladták, mivel már senki nem vállalta a fejését, fejőgépre pedig egyrészt nem érte meg beruházni, másrészt annak a feladatai is a gazdára és fiára hárultak volna. Két évvel később, 2001-ben a gazda fia vett három hároméves bikaborjút, és azóta marhahizlálással foglalkozik. Emellett disznót is tartanak: átlagosan három anyájuk és húsz süldőjük van, melyeket a házhoz érkező felvásárló visz el. Baromfit csak saját fogyasztásra tartanak.

A kisüzemben alkalmazott agrotechnika a rendszerváltás után a szinte folyamatos beruházásoknak köszönhetően sokat fejlődött, a földszerzést mindjárt a géppark kibővítése követte. A régi Csepel helyett vettek négy új traktort, és a faluban egyedülként beszereztek egy aratógépet is (egyiket sem téesztől, hanem különböző vállalkozóktól, illetve a gazda fiának egykori munkaadójától, a városgazdálkodástól). A kombájnt azonban kis mérete, alacsony teljesítőképessége miatt ritkán használják, ezért a gabona learatását egy csörnyeföldi vállalkozóra bízzák. Ezt és az alkalmanként rokonok, napszámosok segítségével történő behordást leszámítva mindent maguk végeznek, és – míg 1997-ig még kézzel vetettek (alkalmi ruhából), ültettek és törték a kukoricát – ma már teljes egészében gépesítve, hiszen az ekék és tárcsák mellett trágyaszórót – amivel a gabonát is vetik –, kukoricavető gépet, kukoricaszedőt, fűkaszát és szártépőt is beszereztek, illetve a gazda maga is készített szártépőt és sorhúzó stb. Az eszközök egy részét nem vásárolták, hanem elcserélték: például az egyik környékbeli vállalkozótól kapológépük fe-

jében kaptak egy fúkasztát. Az így felhalmozott eszközállomány révén kevés munkaerővel is gyorsan el tudják végezni a szükséges feladatokat, és továbbra is vállalnak szolgáltatást, segítséget más gazdaságokban. A termelés növelése miatt egy melléképületüket is át kellett alakítani magtárrá, illetve két nagy kukoricagórét is építettek.

Ma is négy generáció, összesen hét fő lakik együtt a háztartásban. A gazda 1922-ben született anyósa együtt lakik a gazdával, annak feleségével, továbbá a gazda fiával, illetve annak feleségével és két fiával. A család így három nyugdíjasból, két aktív dolgozóból és két iskoláskorú gyermekből tevődik össze. A gazda fia a rendszerváltás óta egy közeli csirkefeldolgozó vállalkozónál dolgozik mint beszállító, ezért hétköznap éjjel egy órától hajnali ötig tart a munkaideje (ekkor kell a környékbeli falvakból az eladó tojást összegyűjteni). Felesége a téesz felszámolása után gyermekfelügyelőként helyezkedett el.

A gazdálkodásban tehát elvileg a három nyugdíjas családtag tudna egész idejében részt vállalni, azonban megromlott egészségük, koruk folytán szerepük fokozatosan háttérbe szorul. A gazda menyje ugyancsak egészségi okokból nem vállalhat sok feladatot (munkahelyén érte baleset), ezért a legtöbb munkát ma már a gazda részidős, de főfoglalkozásánál fogva mégis sok szabadidővel rendelkező fia végzi. A gazda azonban tudása, tapasztalata révén továbbra is meghatározó, irányító tagja a családi gazdaságnak, és fia segítségével betegségei ellenére továbbra is tevékenyen részt vesz a munkálatokban. Tehát ők ketten együtt rendelkeznek a gazdálkodáshoz szükséges kellő mennyiségű szellemi és kapcsolati tőkével, azonban együttes munkaerejük a gépek, eszközök nagy száma ellenére sem mindig elegendő (például betakarításnál).

A családi munkamegosztást a szabadidő és az egészségi állapot mellett elsősorban a tagok eltérő tudása határozza meg. A gazdaságban mindenfajta szellemi tőkét felhasználták, így már az előrehaladott gépesítés mellett is sokáig szerepet kaptak a „hagyományos” paraszti munkamódok is, mint például a kézzel való vetés és a kukoricatörés esetében. A legtöbb tapasztalatot azonban a téeszben szerezték, hiszen négy családtag is ott dolgozott hosszabb-rövidebb ideig (például itt ismerték meg a műtrágyaszóró vetéshez való felhasználásának módját), illetve egyes feladatok elvégzésébe és bizonyos eszközök használatába kényszerűségből, önállóan tanultak bele. A gazda és fia pedig nehézgép-kezelői, illetve autószerelői foglalkozásuk révén a gépek használatához és szereléséhez is értenek.

Az ismeretek családon belüli továbbhagyományozódása is figyelemmel kísérhető. A gazda még megtanulta szüleitől a „hagyományos” paraszti eljárásokat, majd 1970-ben a traktor vásárlásával önerőből beletanult a gépekkel való munkavégzésbe is. A gazda fia mezőgazdasági ismereteinek egy részét apjától tanulja fokozatosan, például a tárcsázást már elvégzi egymaga, de a szántáshoz még nem ért, ezért azt a terepmunka idején is apjára bízta. A hagyományos női munkák leértékelődésével a család női tagjai veszítenek a gazdaságban betöltött szerepükből, például a gazda anyósa és felesége – akik még elsajátíthatták a paraszti tevékenységeket – koruknál fogva és betegségeik miatt már nem tudnak fejni, a gazda menyje pedig már nem vállalja, ezért adták el a tehenet és az üszőt 1999-ben. A fejés ismerete tehát nem hagyományozódik tovább. Ezzel párhuzamosan viszont a család legfiatalabb generációja is kezd bekapcsolódni a gépekkel végzett tevékenységekbe, a gazda unokái is egyre inkább beletanulnak a család révén a gazdálkodás egyes munkafolyamataiba. Rájuk az egyetlen társas munka, a betakarítás idején van leginkább szükség, mivel ehhez nem elég két fő. Ekkor felváltva segítenek a traktorvezetés-

ben és a bálák pótkocsira rakásában, de a hengerezést is el tudják már végezni. A gazda igyekszik az általa fontosnak tartott több lábbon állás eszményét is átadni nekik („őket is beosztja az ember a munkába, mert én mindig azt mondtam, hogy amelyik ember több munkához ért, az jobban boldogul az életbe[n], mert ha ez nem megy, akkor megy a másik”).

A fentiekben bemutatott gazda tehát, aki eddigi élete nagy részét ipari munkával töltötte, munkás-paraszti értékrendje szerint vesz részt a gazdálkodásban. A földet értéktelennek tartja („nem kell a föld... bőségesen elég ennyi... tiszta ráfizetés”), és az 1970-es beruházását is kényszervállalkozásnak tekinti, ugyanakkor a szigorú munkamorál („az ember nem tud ellenni munka nélkül”) mellett fontosnak tartja és leszámítottjaiban is tudatosítja a több lábbon állás előnyeit, továbbá az önellátás eszménye is elevenen él gondolkodásában. Ezért is alkotta az ő családja az 1990-es évek végéig a falu egyik leginkább önellátó háztartását, hiszen a szokásos disznó- és baromfitartás, illetve szőlőművelés mellett a lakosság nagy részével szemben épp a tehéntartás hanyatlásának idején vettek tehenet a család tej- és tejtermékszükségletének fedezésére, miközben szintén ritka kivételként lisztet is őrlöttek. Az önellátás eleveenségéhez azonban a család női tagjai is hozzájárultak, hiszen a tehén fejése, a tej feldolgozása, a liszt felhasználása és részben az állatok gondozása az ő munkakörükbe tartozott. A gazdaság jövőjét viszont egyre inkább a gazda fia határozza meg, hiszen ő volt az, aki új vállalkozásokba fogott a géppark megsokszorozásával, bikaborjak tenyésztésével és sertéshizlálással. Ő a családi fogyasztás biztosítása helyett a nyereség növelésére törekszik, amit a földszerzés óta rendszeresen a gazdaságba forgat vissza. Altala az eltérő stratégiák közül egyre inkább a vállalkozói minta jut domináns szerephez, míg a család idősebb generációinak, tehát szüleinek és nagyanyjának munkás-paraszti, illetve paraszti, a kockázatvállalást elutasító szemlélete egyre kevésbé meghatározó. Ezáltal az önellátásról az eladásra helyeződik át a hangsúly, miközben a hagyományos ismeretek is leértékelődnek.

Vállalkozások

Kifejezetten piacorientált, specializálódott, vállalkozói stratégiát két állattenyésztő (egy juhtenyésztő és egy csirke-, disznó- és tehéntartó), két szőlő- és borteremelő és (a kft.-vel együtt) két szántóföldi növénytermesztő gazdálkodó követ.

A különböző irányú szakosodás, illetve az eltérő gazdaságméret (1–1200 hektár) révén szintén nem alkotnak egységes csoportot. Egy kivétellel ők is részidőben foglalkoznak a mezőgazdasággal, ugyanakkor főfoglalkozásukat tekintve öten is értelmiségi pályán helyezkedtek el, vagy ott kezdték pályájukat. A lehetőségek korlátozottsága miatt egyikük sem tud teljesen önállóvá válni, azonban az állattenyésztőket leszámítva azt tekintik elérendő célnak. Közöttük már vannak olyan gazdák, akik tagjai valamilyen szervezetnek, és valamennyien olvasnak szaklapokat. Az állattenyésztéssel és szőlőtermesztéssel foglalkozó vállalkozók viszont szakképzetlenek, maguk tanultak bele szakmájukba, de közülük is hárman szakkönyvek segítségével. A lakó- és munkahely szétválasztása az egyik állattenyésztő kivételével többé-kevésbé mindannyiukra jellemző. Mindeközben az önellátás a kft.-t leszámítva minimális mértékben náluk is szerephez jut, és ők is kialakítanak kölcsönösségen alapuló kapcsolatokat.

A szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó családok jutottak legközelebb a vállalkozás eszményéhez: a családok egyes tagjai mint szakképzett családi gazdálkodók egész munkaidejükben, a szellemi és a fizikai tevékenységet szétválasztva és nagyrészt bérföldön foglalkoznak elsősorban kukoricatermeléssel, ráadásul egyikük gazdasága ezerhektáros cégükbe integrálva működik.

Példa

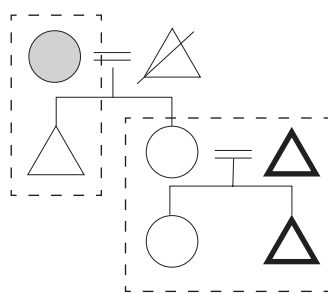
Az itt ismertetett család vállalkozása csak részben köthető a faluhoz, hiszen a gazdaság irányítói, apa és fia (az idősebb és ifjabb vállalkozó) egy közeli településen élnek. A használt földterület nagy része és a gazdaság központja azonban Murszemenyén, az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyjánál található, ezért a mai kisüzem az anyai nagyszülők gazdaságának folytatásaként is felfogható.

Az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyja 1931-ben született Murszemenyén, állattenyésztő szakiskolát végzett, majd hozzáment egy 1926-ban született, szovjet hadifogságból hazatérő férfihoz. Murszemenyén letelepedve hamarosan jómódú földművesekké váltak, akik kis területen is eredményesen tudtak gazdálkodni. Földjük nagy része kaszáló volt, ahol napszámosokat is foglalkoztattak, így a legeltetéssel együtt átlagosan tizenkét szamosállatot, eladásra szánt lovat és szarvasmarhát tudtak eltartani. Az állattenyésztés mellett a szőlő- és bortelemelés is nagyobb hangsúlyt kapott. A fordulat éve után éppen ezek miatt különösen sújtotta őket a beszolgáltatás kötelezettsége, évente két szekér gabonát kellett leadniuk. A Rákosi-éra elmúltával ismét a növendékek eladásával tudtak új házuk 1960-as felépítéséhez pénzt szerezni. Két fiuk (egyikük 1950-ben, másikuk 1957-ben) és egy lányuk született.

A kollektivizálás után a mai ifjabb vállalkozó anyai nagyapja az állami halászbokor kocsisa lett, nagyanyja pedig belépett a téeszbe, ahol kezdetben a tehenészetben fejt, majd a baromfitelepen dolgozott. A nagyanya apja is szövetkezeti tag lett mint kocsis.

Egy hold háztáji földjükön kukoricát termesztettek, a baromfi és az évi két sertés mellett egy tehenet tartottak. Ugyanakkor az egykori jómódúságnak köszönhetően fennmaradtak olyan eszközök, melyek másoknál hiányoztak, például volt egy vetőgépük, amit tehen után fogva nemcsak saját, hanem mások háztáji földjein is használtak (ezt a megsegítettek a szőlőben való kapálással viszonozták). A szőlő jelentősége még néhány évtizedig megmaradt, sőt az 1960-as években a téeszben keresett pénzből új pincét építettek.

A mai ifjabb vállalkozó nagyapja 1975-ben meghalt, nagyanyja 1980 körül nyugdíjba ment. A nagyszülők fiai a hároméves ipari iskolában nehézgép-szerelői végzettséget szereztek, az idősebbik egy somogyi városba nősült, és egy

 A család gazdaságának irányító vagy leginkább meghatározó tagja

 A családi földtulajdon megszerzője

 A háztartás kerete

másik somogyi városban a kőolajvállalatnál helyezkedett el mint nehézgépkészítő, a fiatalabbik a szülői háznál maradt, és a téésznél, majd bátyja hívására ugyanannál a vállalatnál talált munkát, szintén mint nehézgépkészítő. Lánytestvérük egy közelebbi városba házasodott, azaz hozzáment a mai idősebb vállalkozóhoz, aki pedig egy másik zalai városban született 1946-ban, egy kereskedelmi főiskolát végzett, gépgyárban dolgozó statisztikus apa és egy postai alkalmazott anya gyermekeként.

Maga az idősebb vállalkozó első generációs mezőgazdasági dolgozó, hiszen főiskolai agrármérnöki végzettséget szerzett 1968-ban. Ezt követően egymás után öt zalai település termelőszövetkezetében dolgozott agronómusként, felesége pedig lakóhelyük téésznében könyvelő, főpénztáros és iratkezelő lett. Háztáji földjüket meghagyták a szövetkezetnek, ugyanakkor a mai idősebb vállalkozó az önálló gazdálkodást is igényelte, ezért nyulazni kezdett harmincöt anyával. Lányuk 1975-ben, fiuk, a mai ifjabb vállalkozó pedig 1978-ban született.

Az idősebb vállalkozót és feleségét 1993-ban elbocsátották szövetkezeti munkahelyükről. Ebben a helyzetben fiuk, a leendő ifjabb vállalkozó, aki épp pályaválasztás előtt állt, mezőgazdasági szakközépiskola mellett döntött. Ekkor kapott vissza az anyai nagyanya a földrendezések során körülbelül hat hektár földet örökségként, illetve részaránytulajdonként, amiket ekkor még bérbe adtak a falu kft.-jének. Az idősebb vállalkozó szintén a részaránytulajdonként kapott 3,5 hektáros városi földjét adta bérbe az ottani téésznek. Ugyanakkor 1993-tól Muraszemenyén kezdett földeket bérelni, kezdetben 15 hektárt. Kisüzemi gazdaságuk kiépítését azonban csak az ifjabb vállalkozó középiskolai mezőgazdasági, gépészeti és növénytermelői tanulmányainak befejeztével és a határőrsegtől való kilépése után kezdték el igazán. Muraszemenyén, az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyjának mai portáján és a közelben lévő elhagyott dédszülői ház udvarán található a kisüzem központja. A nagyanya saját földjeinek nagy részét és az idősebb vállalkozó városi birtokának egészét visszavették, vásároltak egy kisebb parcellát az egyik szomszéd faluban, és mindezt egyre több bérelt területtel kezdték megtoldani. Így jelenleg is folyamatosan növekszik az általuk művelt föld nagysága, a kutatás idején már 34 hektárt használtak több mint tíz tagban. Ennek mintegy negyede a család saját tulajdona, és egy része a vállalkozók városi lakhelyén fekszik, ami a gépek állandó ingázási kényszere miatt csökkenti a vállalkozás gazdaságosságát.

Az egész területet fölszántják, és mivel egyetlen traktorjuk nem képes egyszerre ekkora területet megművelni, kettős vetésforgót alkalmaznak, melynek egyik felén gabonát (2001-ben például tritikalét, búzát és őszi árpát, 2002-ben csak az előbbi kettőt), másik felén kukoricát termesztnek. A kevésbé kifizetődő gabonát tehát csak kényszerből vetik, a vállalkozás elsősorban a kukoricatermesztésen alapul, melynek különböző fajtáival egy elkülönített parcellán kísérleteznek is. A terményt mint őstermelők és családi gazdálkodók a kft.-n keresztül mind eladják Szlovéniába. Növényvédő szert, műtrágyát és vetőmagot egy viszonylag közeli faluban működő cégtől szereznek be, esetenként hitelbe. A család muraszemenyei és városi telkein egyaránt krumplit termesztnek, amit a kutatás idején a város szociális otthonának adtak el. Állatot, azaz átlagosan három hízót, öt-hat nyulat és körülbelül harminc baromfit csak saját részre tart az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyja Muraszemenyén, melyből csupán a telek trágyázásához tartott nyulak szaporulatát szokta alkalmanként eladni. Veje, az idősebb vállalkozó egy időben lebeszélte a disznótartásról is, ezért 2002-ben már csak három levágott hízót vettek. Azon-

ban 2003-ban ismét vásároltak két malacot, miután a nagyanya szülői házában az ifjabb vállalkozó új ólat – valamint pincét és kamrát – alakított ki.

Az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyja egy kétszáz négyszögöles, ötsoros szőlőt tartott meg a szüleitől és férjétől származó örökségéből (a többit eladta az államnak), az idősebb vállalkozó pedig városi lakhelyének közelében egy 280 és egy 240 tős szőlőt vett. Az előbbit az ifjabb vállalkozó muraszemenyei nagybátyja, az utóbbit apja, az idősebb vállalkozó műveli, a bor a családon belül el szokott fogyni. Az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyja egy körülbelül harminc-negyven fából álló erdőrészt is kapott.

Az ifjabb vállalkozó szüleivel és nővérével most is a városban lakik, míg Muraszemenyén csak nagyanyja és nagybátyja, anyjának fivére él. A földművelés munkálatait mind az ifjabb vállalkozó végzi főállásban, ezért minden nap ingáznia kell otthona és a gazdaság helyszíne között, csak munkaszézon idején alszik a nagyszülői házban. Ő alkalmanként traktoros szolgáltatást és két muraszemenyei szomszédnál – a szüretelésben való közreműködés fejében – kölcsönmunkát is vállal. A földet saját traktorjukkal, ekéjükkel, tárcsájukkal, kombinátorjukkal, permetezőgépükkel, műtrágyaszórójukkal, vetőgépükkel stb. művelik, az ifjabb vállalkozó már csak egy pótkocsit hiányol a mezőgazdasági-eszköz-együttesből, amit például egyik közvetlen szomszédjuktól szokott kölcsönkérni. A betakarításért, szárításért és tárolásért a kft.-nek fizetnek. Az idősebb vállalkozó, miután 1993-ban elbocsátották a téesztől, egy tápboltot vezetett, majd elnyerte egy másik körzet falugazdász állását, ahova az 1994-től betöltött vadkárbeceplői munkahelye után 1998-ban visszatérhetett. Magánvállalkozásuk adminisztrációját, a beszerzési ügyeket mind ő intézi, hiszen nemcsak agrármérnöki végzettsége, hanem falugazdász főállása révén is jó kapcsolati és szellemi tőkével rendelkezik, és így fiát is továbbképzésben tudja részesíteni. Az idősebb vállalkozó felesége 1997 óta rokkantnyugdíjas, és csak a krumpli művelésében segít. Az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyja mint nyugdíjas csak az állatokkal foglalkozik, esetleg a krumpliültetésben, a trágya telekre, szőlőbe való kihordásában és a szőlőszüretelésben segít. Az ifjabb vállalkozó nagybátyja pedig somogyi nehézgépszerelői állása, illetve a muraszemenyei telek és szőlő kézi munkái mellett viszontsegít azoknak a szomszédoknak, akik különböző viszonzások fejében kiadják a családnak földjüket.

Ennél a példánál tehát a még parasztvállalkozói értékrendet követő, ugyanakkor szakképzett, egykor jómódú nagyszülők leszármazottjai és *affinális* rokonai értelmiségiként visszatérve, a nagyszülők ambícióit folytatva, de már gyökeresen más gondolkodás szerint teremtik meg újra a család viszonylag jómódú, a faluban kiemelkedő teljesítményű gazdaságát. Az állatkereskedelem helyett viszont most kizárólag terménykereskedelemmel foglalkoznak, és az önellátás szinte teljesen háttérbe szorul, ami csak a nagyszülő paraszti igényeit elégíti ki. A jelenlegi gazdaság szinte minden szempontból vállalkozói jellegű és majdnem teljesen önálló: az árutermeléssel való profitszerzés az egyetlen céljuk annak ellenére is, hogy mostani helyzetükben ez még nehézségekbe ütközik; gazdaságukat a piaci kapcsolatok integrálják, terményeiket az országos piacon értékesítik; megelégszenek a földbérlettel is, és nem törekednek több lábbon állásra, hanem növény-, azon belül is döntően kukoricatermesztésre szakosodtak. Szétvált a lakás és a gazdálkodás helyszíne, a szűkebb család háztartása és a gazdaság így nem alkot szerves egységet. A családi munkamegosztás is modernebb felfogáshoz illő, hiszen az idősebb vállalkozó csak szellemi munkával, az ifjabb vállalkozó pedig elsősorban fizikai munkával foglalkozik.

zik, amit ráadásul az ő generációját tekintve a faluban kivételesnek számító egész idős, erre céltudatosan felkészült gazdaként végez. A vállalkozás megtervezésében azonban ők is az önkizsákmányolás elvét követik („én a munkabért már nem is számolom bele, mert a fiam csinálja... csak a kombájnolást, a szárítást, az anyagköltséget... a gázolajat... műtrágya, növényvédő szer, a vetőmag”), és náluk is fontos szerephez jutnak a kölcsönös szomszédi kapcsolatok. Az ifjabb vállalkozó anyai nagyanyja és nagybátyja csupán mellékszereplői a gazdálkodásnak, önálló állattartó stratégiájuk tulajdonképpen gazdaság a gazdaságban, az idősebb generáció paraszti kisüzeme a fiatalabbak vállalkozói kisüzemében. Gazdaságuk tehát felfelé ívelő, szándékaik szerint a későbbiekben is bővíteni fogják az általuk használt területet, és esetleg állattartásra is berendezkednek. Azon kevesek közé tartoznak, akik még viszonylag pozitívan értékelik a gazdálkodás lehetőségeit („ha nem érné meg, akkor az ember fölszámolná”).

A kapcsolatháló

A kapcsolathálónak éppúgy van egy, a társadalmi intézmények (rokonság, szomszédság, barátság, komaság) mentén szerveződő, *reciprocitás*on, mint a kapitalista *piac*on alapuló oldala, illetve megvannak a *redisztributív* elosztási módok is (Polányi 1976). Azonban átmeneti formák, a reciprocitáshoz közel álló, ám egyenlőtlen felek között létrejövő *kvázipiaci* kapcsolatok is léteznek. Az egyes kapcsolatfajták az integrációs formák, illetve a termelési feltételek (föld, munkaerő, eszköz, tudás) és a megtermelt javak szerint egy mátrixba rendezhetők:

	Reciprok kapcsolatok	Kvázipiaci kapcsolatok	Piaci viszonyok	Redisztributív elosztás
1. Föld (szántó, legelő, rét, erdő)		kváziföldbérlet	földbérlet	erdőbirtokosági társulat
2. Munkaerő és eszköz	kölcsönmunka, eszközök kölcsönadása	patrónus-kliens kapcsolatok (ledolgozás)	alkalmazottak napszám, szolgáltatás	
3. Tudás	tapasztalat csere, pletyka	tanács	szervezet, folyóirat, szakkönyv, továbbképzés stb.	közoktatás, szövetkezeti tanfolyam stb.
4. Megtermelt javak		helyi piac	országos, nemzetközi piac	rokonságon belüli elosztás

A reciprok és kvázipiaci kapcsolatok egyes fajtái megfeleltethetők egymásnak, így például a kölcsönsegítséget nemcsak munkával, hanem eszköz kölcsönzésével, terménnyel, föld kvázibérlésével stb. is viszonyozhatják. A piaci és redisztributív kapcsolatok egyes fajtái ezzel szemben függetlenek egymástól.

1. Akiknek nincs lehetőségük vagy igényük saját földjük művelésére, többnyire a növénytermesztő vállalkozóknak vagy a kft.-nek bérebe adva jutnak aranykoronánként 15–20 kg takarmányhoz vagy az ezzel egyenértékű pénzösszeghez. A szerződéses föld-bérllet mellett azonban kvázibérlés is létezik, ez esetben a „bérlő” előre megállapított bér helyett a legkülönbélebb alkalmi viszonzásokkal (például munkával, kölcsönzéssel, terményfölösleggel) fizeti meg a föld használatát. Az erdőket a tulajdonosok nagy része a rendszerváltás után létrejött erdőbirtokossági társulatra bízta. A feladásból származó haszon redisztributív módon, az aranykorona-értéknek megfelelő hányad szerint oszlik meg a tagok között.

2. Mivel a kisüzemi gazdaságok többsége nem rendelkezik elegendő munkaerővel és/vagy eszközökkel, a mezőgazdasági munkák elvégzéséhez elengedhetetlen a kapcsolatok kiterjesztése. Ezek a kapcsolatok alkotják a legszövevényesebb hálót a faluban, és ezek mutatják legjobban az alá-, illetve fölérendeltségeket: a legfelső réteg, amelytől szinte minden gazdaság függ, a kombájntulajdonosok csoportja; alattuk helyezkedik el a traktor-tulajdonosok szélesebb köre, majd a kisgéppel (például kapálógéppel) felszerelt gazdaságok csoportja és végül azok, akiknél a gépesítés teljesen elmaradt.

a) A piaci viszonyokhoz igazodó bérmunkások közé tartoznak az állandó alkalmazottak, akiket csak a kft. foglalkoztat; a napszamosok, akiknek száma igen megfogyatkozott, és munkájuk a morál romlásával elvesztette értékét (elsősorban szüretelésnél, esetleg a betakarításnál hívják őket); illetve a kombájntulajdonosok és a traktorosok egy csoportja, akik a bérmunkák többségét mint szolgáltatást végzik. A gabona aratását szinte mindenki a kft.-re bízta, így ők állnak a gazdálkodói réteg csúcán, és tőlük függ leginkább az egész falu termelése, szinte ők integrálják a gazdaságok nagy részét. A traktoros munkákat a kft. mellett a traktortulajdonos magángazdáknak mintegy a fele is elvállalja. Elsősorban a föld előkészítésénél és a kukorica ültetésénél, esetleg a vegyszerezésnél, kaszálásnál, bálázásnál, behordásnál van szükség szolgáltatásra, a gabona vetését, a kapálást, kukoricatörést stb. a családok többnyire maguk elvégzik. A traktoros munkákat általában arra bízják, aki épp ráér, hiszen az árak többnyire kiegyenlítették, ugyanakkor az egyes szolgáltatóknak nagyjából állandó területük (a négy falurész valamelyike) és állandó megbízói körük van. A kisgéppel rendelkező kisebb gazdaságok is vállalnak alkalmanként bérmunkát, például a kukorica kapálógéppel való megmunkálását. A szolgáltatók minden egyes elvégzett munkafolyamat után elkérik a gazdától a földnagyság arányában meghatározott pénzösszeget.

b) A kváziszolgáltatások, azaz a traktoros segítség kézi munkával való viszonzásai (patrónus-kliens kapcsolatok) a szolgáltatás mellett háttérbe szorulnak, a napszámhoz hasonlóan a kliensi munkamorál romlására panaszkodnak. A traktorosok közül – akiket a kliensek többnyire a behordás géppel és pótkocsival történő megsegítésére kérnek – elsősorban a paraszti stratégiát követő gazdák fogadnak el munkát viszonzásként. Állandó patrónus-kliens kapcsolat alakulhat ki a szükséges eszközökkel, illetve a szükséges tudással rendelkező fél között is, például az egyik gazdálkodó traktorjával segít egyik közvetlen szomszédjának, aki ezt „hagyományos” ismeretei révén a gabona kézi vetésével tudja viszonzni.

c) A gépesítettség alacsony foka miatt a rokonok, szomszédok, barátok, komák közötti reciprok segítségnyújtások behálózzák az összes gazdálkodói csoportot. Leggyakrabban a társas kukoricatörésben segítenek egymásnak, a közös kukoricakapálás viszont

a vegyszerezés és a kapálógép elterjedése miatt veszített jelentőségéből. Sokszor a trágyakihordásnál és bő termés esetén a behordásánál is egymásra szorulnak a gazdálkodók. A szőlőben is általánosak a közös, kölcsönös szüretelések, illetve a permetezésben való részvétel, és az erdei munkák során, például farakodásnál is létrejönnek alkalmi kalákák. Az együtt dolgozó csoport méretét a kétlakiság általánossága miatt nehéz megtervezni, azon múlik, hogy éppen hányan érnek rá: például az egyik paraszti gazdaságot fenntartó család hol öt-hat, hol nyolc-tíz fővel végzi el a kukoricatörést egy körülbelül félhektáros területen. A kölcsönös segítségnyújtás a traktorosok között is előfordul, ha hiányzik valakinek egy bizonyos eszköz, vagy kevés az ideje, munkaereje. Egy bizonyos munkát sokféle egyéb munkával lehet viszonzni, nem feltétlenül ugyanabban segítenek, és ily módon a kapcsolatháló túl is terjed a gazdálkodók körén. Az egyik borász vállalkozó például – aki egyben a szűkebb térség körzeti orvosa – a gyógyítás viszonzásaként kap segítséget a szőlőben a kézi talajmunkák idején, szüretkor stb.

d) Az eszközök egymásnak való kölcsönadása a hiányos gépállomány miatt gyakran állandó kapcsolatokat eredményez. Az egyik paraszti szemléletű gazdálkodónak traktorjához csupán egy ekéje van, ezért a „haveri körből” el szokta kérni egy közeli szomszéd műtrágyaszóróját, egy másik közeli szomszéd tárcsáját, egy, a falu túlsó végén lakó barát kukoricavető és permetezőgépét, illetve alkalmanként másoktól is kap kölcsön valamit. Cserébe ekét vagy más eszközt szokott adni. A kölcsönzés alkalmi segítségnyújtásként meghibásodás esetén is gyakori.

3. Az információáramlást is kettősség jellemzi: a rokon vagy „haveri” körön belül, illetve a hivatalos csatornákon át szerzett tudás kettőssége. Az előbbi hálóba, a falusi pletykák, tanácsok világába mindenki beletartozik, míg a hivatalos intézmények szolgáltatásait – a szaklapokat, szakkönyveket, a kamara, a szövetségek és a falugazdász segítségét – döntően a vállalkozók veszik igénybe. Mindez vonatkozik az újabb technikai ismeretekre, a pillanatnyi beszerzési és értékesítési lehetőségekre egyaránt. A redisztributív ismeretszerzés különböző formáival a fiatalabb gazdálkodók egyre nagyobb számban találkozhattak életük során, hiszen sokan kaptak az ipari iskolában mezőgazdasági képzést (is), illetve a térszben végezhettek különböző tanfolyamokat. Az iskolai végzettség szorosabban összefügg a követett mintákkal: felsőfokú mezőgazdasági végzettségű személyek csak a vállalkozók között vannak, és a parasztvállalkozók körében is dominálnak a legalább ipari iskolai szinten elsajátított agrárismeretek.

4. A megtermelt javak kereskedelmében is elkülöníthető a hivatalos piac és a saját törvényekkel rendelkező helyi piac. Az előbbibe csak a vállalkozók, parasztvállalkozók egy szűkebb csoportja kapcsolódik be, míg a többiek csupán a helyi lehetőségekhez mérten, alkudva értékesítik terményeiket és állataikat. Az országos vagy nemzetközi piacon állatok eladásával három, terménykereskedelemmel elsősorban négy, borkereskedelemmel kettő, méz értékesítésével egy, karácsonyfa eladásával pedig szintén egy gazdaság foglalkozik. A helyi piacon általában a fölösleges terményt adják el a takarmányhiányban szenvedő, disznót, baromfit tartó „háztáji” gazdaságoknak. A fölösleget még a lenti, letenyei és nagykanizsai piacokon lehet eladni, de a zöldséget, a gyümölcsöt és a tojást helybeli felvásárlók is megveszik. A javak forgalmának harmadik formája a szélesebb rokonságon belüli redisztributív elosztás, például a disznótör során, ami leginkább a paraszti mintát követő „háztáji” gazdaságokat jellemzi, és főleg az idős, nyugdíjas generáció látja el ily módon a külön élő leszármazottjait, rokonait.

Mindezek a kapcsolatfajták egy egységes hálót alkotnak, amelyhez – különböző módon – a mezőgazdaság minden helyi szereplője, valamennyi minta követője kötődik. Ez a háló a falu társadalmi intézményeken és a ma is igen fontos szimbolikus tőkefajtákon alapuló (Bourdieu 1978:389), belső integrációt erősítő közösségi elkötelezettségi rendszerébe (Tagányi 1971:328–329) illeszkedik. Bár a feudális gyökerű faluközösség másfél évszázada felbomlóban van, mégis a korai kapitalizmusban is mindvégig megőrizte jelentőségét különböző gazdasági tevékenységek terén, és az államszocializmus ideje alatt is elevenebb maradt,⁷ a szövetkezet fölszámolása óta pedig a tévesz integrációját a föld, a munkaerő, az eszközök és a termékfőlölség terén is nagyrészt újra a közösség integrációja helyettesíti.

Az agrárium 1990-es években lezajlott átszervezése óta megnövekedett a magángazdaságokban található gépállomány, ami a falusiak közötti szolgáltatások és patrónus-kliens kapcsolatok elterjedését eredményezte. Bár összességében jobban felszereltek a mai magángazdaságok, mint az előző rendszer háztáji és kiegészítő gazdaságai, a falu szintjén nem fejlődött a gépesítettség a szövetkezet szintjéhez képest. Emiatt a kézzel végezhető munkák sem veszítettek jelentőségükből. A családok élők munkával való ellátottsága nagyon változó, hiszen egyfelől ma is gyakori a kiterjesztett család, másfelől sok az egyedül élő személy is. Ugyanakkor mivel párhuzamosság figyelhető meg a család és a gazdaság mérete között, ezért összességében az jellemző, hogy egyes munkafolyamatok esetében ma is sokan fordulnak külső segítséghez: a nagyobb családok nagyobb, a kisebb családok kisebb gazdaságuk miatt. Mindemmellett a szövetkezet megszűnése nemcsak a munkakapcsolatok új hálójának kialakulását eredményezte, hanem a belső piac kifejlődését is magával hozta: megszűntek a redisztributív beszerzési lehetőségek és a redisztributív felvásárlási rendszer is; az előbbi például a fölösleges takarmány, az utóbbi a fölösleges szaporulat helyben való eladásának a jelentőségét növelte.

A legszorosabb kooperáció a rokonságon belül jön létre, így alakulnak ki a több háztartást magukban foglaló közös rokoni gazdaságok. A különböző gazdaságok között is a rokonság mentén szerveződnek a legerősebb kapcsolatok, de sok esetben jelentősebb ennél a barátok vagy szomszédok közötti kooperáció. Valamennyi együttműködési formára lehet a paraszti gazdaságok, a parasztvállalkozások és a vállalkozások között is példákat találni.

Ebből a közösségi rendszerből nemcsak a tősgyökeres lakosok, hanem az új beköltözők sem vonhatják ki magukat teljesen, például az egyik vállalkozó mindjárt a 2002-es beköltözése után több szomszédjával is kialakított reciprok, patrónus-kliens és piaci kapcsolatokat egyaránt. Hogy a „faluközösség” belső kategóriaként is létezik, azt a termelési feltételek települési szinten való eloszlásának számontartása is mutatja (például egyesek szerint túl sok traktor van már ebben a szűk határu faluban, holott számításaim szerint a gazdaságoknak mindössze egytizede gépesített). Ugyanakkor helytelen volna a reciprocitáson alapuló „faluközösség” elevenségét és szerepét túlhangsúlyozni, hiszen a kapitalista piacba való integrálódás egyre inkább feltartóztatathatatlanná válik. Zárt „faluközösségről” sem beszélhetünk, így a szomszédos falvakhoz is kötődhetnek erősebb szálak, elsősorban az (egykori) endogámia hozzávetőleges határában belül. Ennél is távolabbra, az átlátható bizalmi viszonyok hálóján (Wolf 1973:369–377) túlra mutató kapcsolatok csak a kereskedelem, az ismeretszerzés és a szervezeti tagságok esetén alakulnak ki.

Folytonosság és közösségi norma

Muraszemeyén a gazdálkodás a 20. századi rendszerváltások során nemcsak az üzemszervezet terén, hanem az ágazatokat tekintve is gyökeresen átalakult: az egykor domináns állattartás a legelőfeltöréseknek köszönhetően és az intenzív állattartás feltételeinek hiányosságai miatt nagymértékben visszaszorult, és helyét elsősorban az árutermelő földművelés vette át. Az ország iparosításának és a mezőgazdasági technika rohamos fejlődésének következtében alapjaiban változott meg a foglalkozásszerkezet, az urbanizáció hatására pedig megváltoztak az életmódbeli igények is.

Mindeközben a falu lakossága éppúgy jellemezhető a korszakokon átívelő *kontinuitás* folyamatával, mint a fenti változásokkal. A társadalmi mobilitás sokkal jelentéktelenebb (csupán néhány vállalkozóra jellemző), mint a stagnálásokkal, visszaesésekkel tarkított, ámde mégis folyamatos paraszti polgárosodás; a mai gazdálkodók szinte valamennyien az egykori paraszti-utóparaszti társadalom leszármazottjai. Ugyanakkor a szemlélet és a származás nem mutat szoros összefüggést, hiszen az ismertetett gazdaságok a kollektivizálás előtt másfajta hierarchiát alkottak: egykori kisbirtokosokat és egykori közép-birtokosokat éppúgy lehet a mai paraszti gazdálkodók, mint a mai mezőgazdasági vállalkozók között találni.

A mintáknak ez a sokfélesége, a „kuszaság” talán nem valami átmeneti állapot, hanem mögötte egy kontinuus és egységes, a falu lakosságának szinte egészére érvényes norma áll. Ez pedig a „*két lábon állás*” normája, ahol az egyik „láb” a jövedelemszerzést lehetővé tevő munkahely, a másikat a magánszektorban kialakított, jövedelemszerzésre és kiadáscsökkentésre egyaránt alkalmas mezőgazdasági üzem képezi:

Korszak	„Első” gazdaság	Munkahely	„Második” gazdaság
1949-ig	nem mezőgazdasági döntően: olajipar	mezőgazdasági summás, napszámos, cseléd	kisüzemi gazdaság magángazdaság, cseléd illetményföldje
1949–1960	döntően: olajipar, városok új ipara	„kistéesz”	magángazdaság, háztáji gazdaság
1960–1992	döntően: olajipar, gyáripar, téesz	termelőszövetkezet	háztáji és/vagy kiegészítő gazdaság melléküzemágai
1992-től	döntően: gyáripar, szolgáltatás	mezőgazdasági cégek	magángazdaság

Muraszemeyén és a térségben már a korai kapitalizmusban is nagy szerep jutott a gazdálkodás mellett végzett egyéb munkáknak, az „első” és „második” gazdaság modellje már ekkor elterjedt volt: az időszakos mezőgazdasági munkások (summások, napszámosok) magángazdálkodása mellett a cselédek is megművelték illetményföldjüket, illetve 1937-től kibontakozóban volt az olajipar is, ami nem hozta magával a földekről való lemondást. A második világháború, különösen pedig a fordulat éve után az iparosítás következtében a modell még inkább elterjedt, a kollektivizálás, az iparosítás fokozó-

dása és az urbanizáció eredményeként pedig általánossá vált. A „két lábon állás” normája az 1989-es rendszerváltás után is tovább él, hiszen a falu családjainak közel 96 százaléka folytat azóta is mezőgazdasági tevékenységet, miközben – ha nem is sikerül mindenkinek elhelyezkedni – a munkahely keresése végképp általánossá vált. Tehát ma is kevesen tudnak „fél lábon állni”: különösen a magángazdálkodás kizárólagossága ritka, hiszen a vállalkozók között is egyetlen esetben (épp a legújabban beköltözött, távolról érkező család esetében) valósul ez meg, de a mezőgazdaság teljes elhagyására is kevés példa van (a fennmaradó négy százalék).

Ezen a kontinuos és egységes normán belül mind az „első”, mind a „második” gazdaság különböző minták megvalósítását teszi lehetővé, a választási lehetőségek száma ugyanakkor koronként változik:

Korszak	„Első” gazdaság			„Második” gazdaság		
	munkás	vállalkozó	értelmiségi	paraszt	paraszt-vállalkozó	vállalkozó
1949-ig	+	+	+	+	+	+
1949–1960	+	–	+	+	–	–
1960–1975	+	–	+	+	+	–
1975–1992	+	–	+	+	+	+
1992-től	+	+	+	+	+	+

A „két lábon állás” modelljének alkalmazhatósága abban rejlik, hogy az „első” és „második” gazdaság bármely két, az adott korban megvalósítható mintája összeegyeztethető egymással, az alternatívák fölcserélhetők, ily módon egy háztartásban vagy akár egy személyben a legkülönbélebb kombinációk nyilvánulhatnak meg. A jelenlegi kilenc kombinációs lehetőség közül a leggyakoribb a „munkás és paraszt”. Egyedül a „vállalkozó és parasztvállalkozó”, illetve a „mindkét gazdaságban vállalkozó” kombinációkra nem találtam példát a faluban, azaz senki, illetve semelyik család sem kezd bele egyszerre több vállalkozásba. A falu lakosai minden mintában megtalálják a számukra előnyös, egymással kombinálható elemeket, így miért is mondanának le a kevés felelősséggel és biztos jövedelemmel járó munkahelyről, a jövedelemkiegészítést lehetővé tévő áruterelésről és/vagy a kiadás-csökkentést biztosító önellátásról? A csajanovi paraszti gazdaság modelljét⁸ itt – ha valaha is érvényre jutott – döntően a „két lábon állás” modellje váltotta föl.

Ezért az eszményi minták és a ténylegesen megvalósítható három minta közötti alapvető különbség a munkahelyi jövedelem bekapcsolása a rendszerbe, amely nélkül nem lehetséges a háztartás fogyasztásának és az anyagi beruházások igényének kielégítése. A másik fontos különbség tehát, hogy a megváltozott technikai igények és az ennek ellentmondó géphiány miatt a paraszti minta követése esetében is szükség van beruházásra, azaz gépi szolgáltatók alkalmazására, és esetenként csávázott vetőmag, műtrágya, vegyszerek stb. beszerzésére. A gépállomány elégtelenségéből következik az is, hogy sokan kölcsönzésre, illetve kézi munkamódok végzésére kényszerülnek, az utóbbi pedig azt hozza magával, hogy a családi munkaerőben is sokan hiányt szenvednek, és így további bérmunka-, illetve reciprok kapcsolatokat építenek ki. Ezeket a hiányosságokat hidalja át

és hozza egyensúlyba a kisüzemi gazdaságoknál egy szinttel nagyobb struktúra, a „faluközösség”. Ugyanakkor a vállalkozások is távolabb kerülnek az eszménytől azáltal, hogy a kétlakosság, illetve a háztartás és gazdaság továbbra is általános összefonódása, a családi munkaerő pénzben való értékelésének hiánya miatt bármely minta érvényesítése esetén gyakori az önkizsákmányolás. De a több lábon állással függ össze a különböző forrásokból származó jövedelmek gyakori „megcímkézése”, azaz külön-külön való számontartása, más-más célra való fordítása is, ami részben a paraszti szemléletben gyökereszik.⁹

A különböző tőkefajták (pénztőke, technikai tudástőke, piaci lehetőségekre vonatkozó tudástőke, reciprok kapcsolati tőke és piaci kapcsolati tőke) mindegyikére csak a parasztvállalkozásokban van szükség, és míg a paraszti gazdaságokban a piaci ismeretek és kapcsolatok tőkefajtái hiányoznak, addig a vállalkozások nem nélkülözik teljes mértékben a reciprok kapcsolatokat. A pénztőke mellett tehát a reciprok kapcsolati tőke az, amelyet mindhárom minta esetében igénybe vesznek. Ez pedig ismét a „faluközösség” mindenki számára segítséget nyújtó, kiegyenlítő szerepét támasztja alá. Bizonyos aránytalanul megosztó szimbolikus tőkék, mint a hatalmi és a tekintélytőkék, csak egyedi esetekben értelmezhetők, leginkább két vállalkozásban kapnak szerepet: az orvos szőlő- és bortermelésében és az alpolgármester szántóföldi növénytermesztéssel foglalkozó cégében. Ez is mutatja az „első” és „második” gazdaság, azaz a munkahelyi státus és a gazdálkodással megszerezhető presztízs, tágabban a „faluközösségen” belüli hierarchia és a mezőgazdasági hierarchia összefüggését.

Összefoglalás

Mindezek alapján a „közösségi” és „társadalmi” vagy másképpen a „falusi” és „városi” vonások két végpontja között elhelyezve Muraszemenye a mai napig „közösségi”, „falusi” képet mutat.¹⁰ Nemcsak az egyéni, családi stratégiákban figyelhető meg szemléletbeli folytonosság, hanem az (agrár)közösségi jelleg fennmaradásában is. A paraszti polgárosodás tehát a technikai fejlődés, az urbanizáció, a foglalkozásszerkezet és az életmód megváltozása, a fogyasztói társadalom kiszélesedése ellenére nem zárult le, (ez) a falu ma is falu. Bár a nem mezőgazdasági foglalkozású népesség az ismertett korszakokban tovább nőtt, nem csökkent ugyanilyen mértékben a tágabban értelmezett agrárlakosság, hiszen már a korai kapitalizmusban kialakult, majd széles körben elterjedt a „két lábon állás” normája. És bár az ország nem agrártevékenységet folytató lakossága mind nagyobb fokú áruterelésre serkenti ezt a gazdálkodói réteget, a vállalkozói minta nem vált egyeduralgódóvá. Ugyanakkor még ha az egykori parasztközösségekből fennmaradt paraszti zárványok (egy-egy család vagy gazdálkodó) és az eleve individualista szellemben megvalósuló vállalkozások „kusza” halmaza jön is létre, a minták sokfélesége mögött – ha lazultak is a kötelékek – felismerhető a közös norma és kapcsolatháló.

JEGYZETEK

1. A terepmunkát eleinte a Szabadtéri Néprajzi Múzeum által szervezett kutatótáborok keretében végeztem. A kutatás támogatását ezúton is köszönöm a múzeumnak.
2. Az általános mezőgazdasági összeírásban szereplő 174 kisüzemi gazdaság a 2001-ben össze-számolt 182 család között oszlik meg (95,6 százalék). A különböző időben végzett adatfelvétel ugyan nem teszi lehetővé a pontos összevetést, mint ahogy a gazdaságok és a családok sem feleltethetők meg teljesen egymásnak, de az arányokra nagyjából így is utal. A fenti szám elfogadhatóságát alátámasztja, hogy a terepmunkából származó adatok majdnem azonos arány-számot adnak ki: eszerint a háztartások 95,8 százaléka kötődik a mezőgazdasági termelés va-lamilyen formájához.
3. Ez a négy termelési feltétel lefedi a Maurice Godelier által funkcionálisan megkülönböztetett négy tényezőt, melyek egy termelési egység meglétéhez szükségesek: az erőforrást, az em-bert, az eszközt és a technikai szabályokat (Godelier 1981:23).
4. Például Gyenes 1968; Juhász 1999:272; Szelényi 1992:61–71; Wolf 1973:322.
5. Hasonlóképpen ír Laki László napjaink „háztájizásáról” (Laki 1997).
6. A példánál jobb híján gazda vagy vállalkozó megnevezéssel illetem az adott kisüzemi gazda-ság irányító vagy leginkább meghatározó tagját, és hozzá viszonyítva jelölöm meg a többi csa-ládtagot.
7. Ezekről szól a kaláka vonatkozásában Sik Endre tanulmánya (Sik 1988).
8. A. V. Csajanovot idézi Wolf 1973:336–338.
9. Fél Edit és Hofer Tamás írta le az átányi paraszti gazdaságokon belüli elosztás módját, amely szerint nem adják össze az éves jövedelmet, hanem minden egyes ágazat külön tart-ják számon, és mindegyikből más-más szükségletet fedeznek (Fél–Hofer 1997:456–457).
10. Ferdinand Tönnies „közösség”- és „társadalom”-fogalmaiból kiindulva Robert Redfield, majd Ronald Frankenberg dolgozta ki a „falusi” és „városi” tulajdonságok oppozíciójának elméletét (idézi Sárkány 2000:58, 63). Úgy vélem tehát, hogy a „közösségről” szóló elméletek ma is ad-hatnak támpontokat korunk falvainak megragadásához (a „közösség” elméleteinek áttekinté-séhez lásd Tóth 2003).

IRODALOM

BOURDIEU, PIERRE

1978 A szimbolikus tőke. *In* A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. 379–400. Budapest: Gondolat.

FÉL EDIT – HOFER TAMÁS

1997 Arányok és mértékek a paraszti gazdálkodásban. Budapest: Balassi.

GODELIER, MAURICE

1981 A gazdasági antropológia tárgya és módszerei. Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport. /Documentatio Ethnographica, 8./

GYENES ANTAL

1968 „Munkások” és „parasztok” a mezőgazdasági termelőszövetkezetekben. Valóság 11(4):26–36.

JUHÁSZ PÁL

1999 Parasztok és farmerek. In A vidéki társadalom változásai. Kárpáti Zoltán, szerk. 261–278. Szolnok: Kereskedelmi és Gazdasági Főiskola.

LAKI LÁSZLÓ

1997 A „háztájizás” tegnap és ma. (A problémáról egy empirikus kutatás kapcsán.) Szociológiai Szemle 1:39–62.

POLÁNYI KÁROLY

1976 A gazdaság mint intézményesített folyamat. In Az archaikus társadalom és a gazdasági szemlélet. 228–273. Budapest: Gondolat.

SÁRKÁNY MIHÁLY

2000 Közösségtanulmányok és összehasonlításuk lehetőségei. In Kalandozások a 20. századi kulturális antropológiában. 57–71. Budapest: L'Harmattan.

SIK ENDRE

1988 Az „örök” kaláka. Budapest: Gondolat.

SZELÉNYI IVÁN

1992 Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon. Budapest: Akadémiai Kiadó.

TAGÁNYI ZOLTÁN

1971 Paraszttársadalom és industrializáció. Ethnographia 82(3):321–342.

TÓTH G. PÉTER

2003 A „közösség”. Egy fogalom megalkotása, kiteljesedése, széthullása és felszámolása. In Közösség és identitás. Pócs Éva, szerk. 9–31. Budapest: L'Harmattan – PTE Néprajz Tanszék. /Studia Ethnologica Hungarica, 3./

WOLF, ERIC R.

1973 Parasztok. In Vadászok, törzsek, parasztok. Elman R. Service – Marshall D. Sahlins – Eric R. Wolf, eds. 317–454. Budapest: Kossuth Kiadó.

MÁRTON KEMÉNY

Models of farming: network – community norms. The social relationships of agrarian inhabitants in a capitalizing village

By focusing on the rural farming population of a village in the south part of Zala county, the author addresses the question of how the social and economic values of individuals and the community have been transformed by the radical changes in the employment structure of the 20th century. The farmer, worker, business owner etc. have always been present in such societies but in a different proportions and with differing relationships. Both family and social economic networks contain relationships governed by various rules, such as reciprocity, market forces and redistribution, which means that those who are flexible and broad-based in their approach to community economics prosper best in such a situation.

Tabula
2004 7 (1):29–52.

52